

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES TIESA

Satversmes tiesas tiesneša

Andreja Lepses

atsevišķās domas

Rīgā 2003. gada 4. novembrī

lietā Nr.2003-05-01

“Par Krimināllikuma 271. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 100. pantam”

Satversmes tiesā 2003. gada 6. janvārī ar konstitucionālo sūdzību (pieteikumu) vērsās juridiskā persona – akciju sabiedrība DIENA. Pieteikumu parakstījis tās prezidents Arvils Ašeradens, kā arī laikraksta “Diena” galvenā redaktore Sarmīte Ēlerte. Pieteikumā lūgts izvērtēt Krimināllikuma 91. un 271. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 91. un 100. pantam, jo šie Krimināllikuma panti aizskarot juridiskās personas – AS DIENA – tiesības, proti, šai juridiskajai personai var iestāties kriminālatbildība, ja tā tīši izplatītu apzināti nepatiesas ziņas par deputāta kandidātu, celtu neslavu varas pārstāvim vai citai valsts amatpersonai vai aizskartu to godu. Papildu paskaidrojumos pieteikuma iesniedzējs AS DIENA, atsaucoties uz Satversmes tiesas likuma 22. pantu un Satversmes tiesas reglamenta 92. punktu, izmantoja savas lietas dalībnieka (lai gan AS DIENA vēl nebija lietas dalībnieks) tiesības izteikt lūgumus, proti, lūdza par konstitucionālās sūdzības iesniedzēju uzskatīt laikraksta “Diena” galveno redaktori Sarmīti Ēlerti.

Satversmes tiesas 4. kolēģija apmierināja šo lūgumu un ierosināja lietu Nr.2003-05-01 “Par Krimināllikuma 91. un 271. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 100. pantam”. 2003. gada 21. jūlijā tiesvedība attiecībā uz Krimināllikuma 91. panta atbilstību Satversmes 91. un 100. pantam tika izbeigta sakarā ar šā panta izslēgšanu no Krimināllikuma.

Satversmes tiesa 2003. gada 29. oktobrī pasludināja spriedumu šajā lietā, nolemjot atzīt Krimināllikuma 271. pantu par neatbilstošu Satversmes 100. pantam un spēkā neesošu no 2004. gada 1. februāra, ja līdz tam likumdevējs nebūs konkretizējis amatpersonas, kurām nepieciešama krimināltiesiska aizsardzība sakarā ar to pienākumu pildīšanu. Lai arī cik diskutabla būtu vietumis spriedumā lietotā argumentācija, kopumā es piekrītu šim spriedumam. Satversmes tiesa secināja, ka tiesības uz vārda brīvību nav absolūtas un tās var ierobežot valsts interešu aizsardzībai. Attiecībā uz presi nepastāv arī saudzējošāki līdzekļi legītimā mērķa sasniegšanai, jo žurnālistu ētikas regulējums ir ļoti vājš. Tomēr vienlaikus tiesa prasīja likumdevējam ļoti rūpīgi izvēlēties amatpersonas, kuras sevišķos gadījumos,

nevis sakarā ar jebkuru kritiku, būtu pelnījušas šādu īpašu aizsardzību. Tiesa norādīja, kā būtu interpretējams Krimināllikuma 271. pants. Tas pilnībā saskan ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi. Lietā *Janowski v. Poland* tiesa atzīmēja, ka valsts amatpersonām, lai tās baudītu pilsoņu uzticību, var būt nepieciešama īpaša aizsardzība, tostarp krimināltiesiska rakstura aizsardzība. It īpaši tas attiecas uz tiesu sistēmu un tiklab preses, kā arī personu izteiktu kritiku. Tiesa ir jebkuras demokrātiskas sabiedrības neatņemama sastāvdaļa. Savukārt prese ir viens no instrumentiem, ar kura palīdzību politiķi un sabiedrība var pārliecināties, vai un kā tiesneši veic tiem uzticētos pienākumus, vai viņi šos pienākumus veic mērķa labā, kuru viņiem uzticēts sasniegt. Tomēr tiesai, lai tā varētu sekmīgi pildīt savas svarīgās funkcijas, jābaida sabiedrības uzticība. Tāpēc ir pieļaujams un pat nepieciešams aizsargāt tiesu no destruktīvas kritikas un nepamatotiem uzbrukumiem, it īpaši ņemot vērā, ka “tiesnešiem ir pienākums būt piesardzīgiem un tas kavē sniegt atbildi uz kritiku” (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Prager and Oberschlick v. Austria*).

Taču uzskatu par nepieciešamu pievērsties citam jautājumam, proti, vai pieteikums bija pieņemams. Šā jautājuma izvērtēšana ir būtiska, lai izprastu, vai šis spriedums ir kārtējais solis Satversmes tiesas prakses maiņas virzienā. Solis, kuru sperot, tiesa kārtējo reizi nepamatoja prakses maiņu.

Satversmes tiesas likuma 19.² pants noteic, ka pieteikumu Satversmes tiesai var iesniegt ikviena persona, kura uzskata, ka tai Satversmē noteiktās pamattiesības aizskar tiesību norma, kas neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai. No šīs normas nepārprotami izriet personai izvirzīts nosacījums vērsties Satversmes tiesā tikai un vienīgi tādos gadījumos, kad pastāv tieša saikne starp šīs personas tiesību aizskārumu un apstrīdēto tiesību normu. Persona nevar Satversmes tiesā vērsties pat tad, ja tā uzskata, ka jāpanāk taisnīgums, un dara to sabiedrības interešu vārdā. Abstraktu pieteikumu iesniegšanai likums ir paredzējis citus tiesību subjektus, piemēram, Saeimas 20 deputātus, Ministru kabinetu, ģenerālprokuroru, Valsts cilvēktiesību biroju utt.

Ar konstitucionālās sūdzības kā konkrētās kontroles daļas palīdzību tiek aizsargātas gan konkrētas personas, gan netieši arī jebkuras citas personas pamattiesības, jo tiek stiprināta Satversme un attīstītas konstitucionālās tiesības. Konstitucionālā sūdzība visupirms ir individuāls tiesību aizsardzības līdzeklis. Civilās, administratīvās, kriminālās tiesvedības un valsts pārvaldes darbības mērķis, no Satversmes tiesas procesa raugoties, ir nepieļaut tiesvedību Satversmes tiesā, jo tām jānovērš personas tiesību aizskārumus. Tieši tāpēc minētā panta otrā daļa prasa izsmelt vispārējos tiesību aizsardzības līdzekļus, tādējādi vēlreiz apliecinot, ka pieteikuma iesniedzējam jābūt reālam aizskārumam, proti, ja viņš ir “upuris”, jo ar vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem (ja tādi pastāv) nevar aizstāvēt tiesības, kuras vēl nav aizskartas. Panta trešajā daļā noteikti izņēmumi no šīs prasības: pieteikumu var skatīt pirms šādu līdzekļu izsmelšanas, ja pieteikuma izskatīšana ir vispārsvarīga vai ja tiesību aizsardzība ar vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem nevar novērst būtisku kaitējumu

sūdzības iesniedzējam. Abi izņēmumi attiecas uz prasību izsmelt vispārējos tiesību aizsardzības līdzekļus, bet neattiecas uz pamattiesību aizskārums nepieciešamību. Aizskārumam ir jābūt vienmēr.

Turpretī *actio popularis* mehānisms ļauj personai vērsties pret konstitucionālo tiesību pārkāpumiem sabiedrības interesēs. Šajā gadījumā netiek prasīts, lai personas pamattiesības būtu aizskartas ar valsts rīcību. Pilnīgi pietiek, ka persona tā uzskata un vēlas rīkoties.

Šajā lietā pieteikuma iesniedzēja lūdza izvērtēt Krimināllikuma 271. panta atbilstību Satversmes 91. un 100. pantam, kaut gan šīs normas pieteikuma iesniedzējai nebija piemērotas. Pieteikuma iesniedzēja tiesas sēdē atzina, ka par pamudinājumu pieteikuma iesniegšanai bija pirmsvēlēšanu skandāls, kad atsevišķas personas aizturēja saistībā ar kādā pagrīdes tipogrāfijā nodrukātajām apmelojošas ziņas saturošajām lapiņām. Savos papildu paskaidrojumos pieteikuma iesniedzēja AS DIENA atzīst, ka Sarmīte Ēlerte vēl nav uzskatāma par “upuri” Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas izpratnē, bet, iespējams, par tādu varētu kļūt. Tātad apstrīdētā tiesību norma pieteikuma iesniedzējai nebija piemērota. Taču, pēc iesniedzējas uzskata, tās esamība apgrūtinot žurnālistu darbu.

Satversmes tiesas sēdē Saeimas pārstāvis G. Kusiņš pamatoti norādīja: “Šajā lietā attiecībā uz konkrēto pieteicēju krimināllietas nav. Un es ceru, ka nekad arī nebūs. Un līdz ar to nav pašu galveno faktu, kurus varētu reāli izvērtēt. Nav arī parasto tiesu piemērotās sankcijas, kuras samērīgumu varētu izvērtēt no cilvēktiesību viedokļa. Jāatceras, ka Latvijā, līdzīgi kā, piemēram, Vācijā, Krimināllikuma piemērošana ir parasto tiesu kompetence. Un Satversmes tiesa varētu veikt pārbaudi, ja būtu noticis pamattiesību pārkāpums, ja kāds būtu izgājis šīs visas instances un tad vērstos Satversmes tiesā. Tas neapšaubāmi būtu Satversmes tiesas kompetencē. Citāda konstrukcija, manuprāt, novestu pie tā, ka šeit tiktu skatīta iedomāta krimināllietā ar iedomātiem faktiem un pilnīgi iedomātu sankciju. Ņemot vērā, ka lieta ir pieņemta, tā tiek izskatīta, Satversmes tiesai jāanalizē līdzsvars nevis kādā konkrētā krimināllietā ar konkrētiem apstākļiem, kurus var izvērtēt – vai tie ir apmelojumi, fakti vai viedokļi – bet gan tīri teorētiskā, es pat teiktu, abstraktā, zinātniskā tiesību strīdā – vai Krimināllikuma 271. pants atbilst Satversmes 91. un 100. pantam.”

Satversmes tiesa daļēji atbalstīja šo apgalvojumu, spriedumā norādot, ka nav konstatējams pieteikuma iesniedzējas pamattiesību aizskāruma Satversmes 91. panta gadījumā. Iesniegtā sūdzība esot *actio popularis* un neatbilstot Satversmes tiesas likuma 19.² panta prasībām, jo pieteikuma iesniedzēja pieteikumā neizvirza prasījumu sakarā ar apstrīdētajā tiesību normā ietvertu iesniedzējas goda un cieņas aizskārumu. Tāpēc iesniedzēja neesot Satversmes tiesas likumā noteiktais subjekts, kam būtu tiesības apstrīdēt tiesību normu šādā aspektā. “Līdz ar to Satversmes tiesai nav pamata izvērtēt apstrīdētās tiesību normas atbilstību Satversmes 91. pantam sakarā ar iesniedzējas konstitucionālo sūdzību, jo tiesību uz vārda brīvību aspektā apstrīdētajā tiesību normā nav ietvertas tādu personu grupas, kuras atrastos salīdzināmos apstākļos.”

Taču tiesa nepaskaidroja, vai pieteikuma iesniedzējai Satversmes 100. pantā noteiktās pamattiesības ir aizskartas un, ja ir, tad kā šāds aizskārums izpaudies. Satversmes tiesai, ņemot vērā to, ka Saeimas pārstāvis nepārprotami norādīja uz lietas izskatīšanas abstrakto raksturu, vajadzēja argumentēt, kādā ziņā pieteikuma iesniedzējas pamattiesības ir aizskartas, vai izbeigt tiesvedību arī daļā par Satversmes 100. pantu.

Līdz ar konstitucionālās sūdzības institūta ieviešanu Satversmes tiesa saskaras ar gadījumiem, kad attiecībā uz problēmu, par kuru sūdzas kāda persona, tiesas likumā noteiktā kompetence šajās lietās ir diskutabla vai arī problēma vispār ir ārpus Satversmes tiesas kompetences. Tādējādi tiesa pakāpeniski un pamatoti iezīmē atkāpi no likuma striktajām robežām.

Pirmais solis tika sperts **lietā Nr.2001-06-03** “Par Saeimas Prezidija 2000. gada 28. februāra “Noteikumu par kārtību, kādā no Saeimas budžeta kompensējami izdevumi, kas deputātam radušies, realizējot savas pilnvaras” 4., 5., 6., 7., 8. punkta un 9. punkta pirmā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam”, kad izskatīšanai tika pieņemta sūdzība, kurā iesniedzējs apstrīdēja Saeimas Prezidija pieņemtu iekšējo normatīvo aktu kā neatbilstošu Satversmes 91. pantam. Pieteikuma iesniedzējs uzskatīja, ka viņš atrodas salīdzināmos apstākļos ar Saeimas deputātu, jo arī viņam kā tiesas piesēdētājam algu maksājot no valsts budžeta līdzekļiem, tomēr viņam netiekot izmaksātas tādas kompensācijas kā deputātam.

Lietā Nr.2003-04-01 “Par Civilprocesa likuma 82. panta piektās daļas un 453. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam” pieteikuma iesniedzēja apstrīdēja tiesību normas, kuras attiecās uz kasācijas instances tiesu, lai gan šīs normas uz pašu iesniedzēju nekādi neattiecās un tas, vai vispār attieksies, nebija skaidrs. Arī šobrīd tādas skaidrības nav. Tātad šajā gadījumā bija iesniegta preventīva rakstura sūdzība, to pamatojot ar varbūtību, ka pieteikuma iesniedzējs būs apstrīdētās tiesību normas “upuris”.

Lietā Nr.2002-01-03 “Par Ministru kabineta 2001. gada 31. jūlija noteikumu nr.349 “Grozījumi Ministru kabineta 1995. gada 3. oktobra noteikumos nr.291 “Suņu un kaķu turēšanas noteikumi”” atbilstību Satversmes 105. pantam un Ministru kabineta iekārtas likuma 14. panta 3. punktam” pieteikuma iesniedzēji uzskatīja, ka viņiem Satversmē noteiktās tiesības uz īpašumu ir aizskartas, kaut gan apstrīdētais akts vēl nebija piemērots, t.i., neviens noteikto šķirņu suns vēl nebija sterilizēts vai kastrēts, kā arī attiecīgās personas nebija sodītas (norma nebija piemērota) par dzīvnieku turēšanas pārkāpumu.

Lietā Nr.2003-08-01 “Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 96.panta otrās daļas 1. teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 92.pantam” pieteikuma iesniedzēja uzskatīja, ka viņas krimināllietu pašas izraudzīta un apmaksāta advokāta vietā var vest jebkura persona (arī tāda, kura nav jurists). Satversmes tiesa secināja: “Ņemot vērā to, ka

kriminālprocess ir īpašs process, nevar piekrist iesniedzējas izteiktajam viedoklim, ka par aizstāvi kriminālprocesā var būt jebkura persona”. Tādējādi tika atzīts, ka iesniedzējas pamattiesības reāli nav aizskartas, tomēr tālāk spriedumā ļoti plaši tika apcerēta advokatūras darbība Latvijā, proti, tika lietota argumentācija, kurai ar pieteikumu bija maz kopīga. Turpretī, izdarot līdzīgu secinājumu lietā Nr.2003-05-01, tiesa izbeidza tiesvedību daļā par Satversmes 91. pantu.

No iepriekš minētajām lietām, arī šīs lietas, varam secināt, ka Satversmes tiesā izskatīšanai tiek pieņemtas un izskatītas lietas, kurās nav jau notikuša aizskārums, piemērojot tiesību normu.

Arī pieteikuma saturs nenosprauž robežas tam, kādā apmērā tiesa skatīs lietu un pieņems spriedumu. Tā jau ir prakse, kas nostiprinājusies vairākās lietās, bet tiesa nav autoritatīvi izskaidrojusi nepieciešamību paplašināt tai ar likumu noteiktās kompetences robežas. Uzskatu, ka šīs robežas ir jāpaplašina, citādi atsevišķos gadījumos nebūtu iespējams panākt taisnīgu rezultātu. Taču jāatceras: Satversmes 90. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Ja tiesa maina savu praksi, nostiprina jaunu praksi, tai ir jāpamato jaunās prakses pamatprincipi. Tas nepieciešams, lai personas varētu saprast, kā tiesa interpretē Satversmes tiesas likuma normas. Ja tiesa šādu skaidrojumu dotu, tas būtu saistošs arī pašai tiesai. Tādējādi personām būtu drošs pamats paļauties, ka tās prakse konstitucionālo sūdzību ierosināšanā un izskatīšanā ir noturīga un saprotama.

Tāpēc uzskatu par nepieciešamu izteikt savu viedokli par atsevišķiem konstitucionālo sūdzību pieņemamības aspektiem.

Visupirms, pareizas izpratnes labad, ir jānodala trīs gadījumi, kad personu var atzīt par “upuri”. **Pirmais** – tiesību normas piemērošana. **Otrais** – aizskārums bez piemērošanas. **Trešais** – ticama tuvība tiesību normas piemērošanai.

Pirmais gadījums īpašus skaidrojumus neprasa – personai ar tiesas nolēmumu, administratīvu aktu, bezdarbību u.tml. tiesību norma tiek piemērota, tādējādi radot pamattiesību aizskārums, turklāt, kā lietā *Groppera Radio AG and others v. Switzerland* norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, nav obligāti, lai personai būtu kaitēts (zaudējumi, īpašuma tiesību liegšana, ieslodzījums utt.).

Otrais gadījums var pastāvēt tikai īpašos gadījumos. Nepamatota ir pieteikumā dotā atsauce uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas lietu *Marckx v. Belgium*, kurā esot noteikts, ka persona uzskatāma par “upuri” arī tajos gadījumos, kad apstrīdētās tiesību normas tai nav piemērotas – tās varot radīt aizskārums tikai ar to vien, ka ir ietvertas likumā. Likumi ir jāievēro visām

personām un jebkurā gadījumā likums ietekmē visu personu uzvedību tādā vai citādā mērā. Neviens taču neapgalvos, ka likums neietekmē viņa uzvedību, tostarp liedzot izvēlēties tādu vai citu uzvedību. Turklāt Krimināllikuma 271. pants netiek attiecināts uz personām automātiski (pats par sevi), ja personas darbībā samanāmas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Tieši otrādi – tas jāpiemēro, izdodot attiecīgu aktu. Turklāt piemērošanas rezultāts ir visai neparedzams.

Kamēr tiesību norma netiek piemērota, Satversmes tiesā to nevar apstrīdēt, izņemot gadījumus, uz kuriem norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa arī lietā *Klass and others v. Germany*. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas (turpmāk – Konvencija) 25. pants atsevišķām personām neparedz *actio popularis* tiesības. Šis pants neļauj personām apstrīdēt likumu *in abstracto* tikai tāpēc vien, ka tās uzskata šo likumu par neatbilstošu Konvencijai. Nepieciešams, lai likums jau būtu piemērots, radot kaitējumu personai. Neraugoties uz to vērā ņemams ir apgalvojums, ka likums pats par sevi var aizskart iesniedzēja tiesības, t.i., padarīt personu par “upuri” Konvencijas izpratnē, ja persona izjūt likuma ietekmi, bet likums neparedz tā piemērošanas līdzekli (*an implementation measure*). Tikai noteiktos gadījumos, pastāvot noteiktiem nosacījumiem, indivīds sevi var uzskatīt par “upuri” tikai tāpēc, ka likumā ir noteikumos ietverta konkrēta tiesību norma un viņam nav jāpierāda, ka tā viņam ir tieši piemērota (*Eiropas Cilvēktiesību tiesas Pirmā departamenta lēmums lietā Zdanoka contra la Lettonie*).

Trešais gadījums ir sarežģītāks – tajā lielāka nozīme ir konkrēto apstākļu izvērtēšanai. Šāda pieeja ļautu sasniegt taisnīgu un objektīvu rezultātu, neprasot, piemēram, lai persona tiktu notiesāta un izietu visas trīs tiesu instances, suns tiktu sterilizēts u.tml. Nenoliedzot Satversmes tiesas jurisdikcijas sevišķo raksturu, pretēja pieeja nonāktu pretrunā ar tās mērķi.

Tāpēc persona, kurai apstrīdētā tiesību norma nav piemērota, bet (1) kura atrodas aizskārumam tik ļoti pietuvinātos apstākļos (persona vērsas pret tiesību normu, kas vēl nav piemērota, bet (2) ir ticama pārliecība, ka tai jātiek piemērotai), būtu jāuzskata par “upuri” Satversmes tiesas likuma izpratnē.

Īpaši ir jāvērtē tādi apstākļi, kas pietuvina personu nākotnē gaidāma aizskāruma notikumam. Šie apstākļi nevar būt vispārēja varbūtība. Jābūt ticamai pārliecībai, ka attiecīgajai personai, atrodoties šādos riska apstākļos, aizskāruma ir vairāk iespējams nekā jebkuram citam. Bez tam šāda varbūtība jāskata kopsakarā ar vispārējo tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanas un tās rezultāta paredzamo efektivitāti (atkarībā no tā, kā izpaužas piemērošana – kā obligāts priekšraksts vai iespējama diskrecionārās varas izmantošana).

Piemēram, persona uzskata, ka tā atrodas aizskārumam pietuvinātos apstākļos – to var notiesāt pēc Krimināllikuma 271. panta. Šo personu var notiesāt un var nenotiesāt, ja būs ierosināta attiecīga krimināllieta, – tas ir izziņas iestāžu un vispārējo tiesu ziņā. Ja kādas amatpersonas gods tiks aizskarts, tas vēl automātiski nenozīmēs Krimināllikuma 271. panta piemērošanu. Tā ir tikai varbūtība, ka pret personu tiks celta apsūdzība un persona tiks

notiesāta, izdodot attiecīgu aktu – tiesas nolēmumu. Šeit daudz kas atkarīgs no vairāku institūciju ieskata. Kāds tas būtu – nav zināms, bet Satversmes tiesa var lemt par lietas ierosināšanu, pirms izmantoti visi vispārējie tiesību aizsardzības līdzekļi. Turpretī gadījumos, kad apstrīdētā tiesību norma izsmeļoši noteic gan piemērošanas gadījumu, gan piemērotāja rīcības saturu (piemēram, administratīvajā procesā – obligāts administratīvs akts), nevarētu būt domstarpību par piemērošanas rezultātu.

Manuprāt, tieši trešais gadījums precīzi ataino aizskāruma pastāvēšanas iespējamību konkrētā lietā un pastāvēšanu citās iepriekš minētajās lietās. Šāda interpretācija ir neviennozīmīga un tikai to regulāri lietojot praksē, turklāt skaidrojot tās pielietojumu, būs iespējams atrast skaidru mērauklu aizskāruma esamībai vai neesamībai Satversmes tiesas likuma izpratnē.

Neraugoties uz to, šajā lietā būtu bijis nepieciešams, lai attiecībā uz pieteikuma iesniedzēju būtu uzsāktas kaut vai kādas darbības (iesniegums, ierosināta krimināllieta utt.), pēc kurām varētu spriest par aizskāruma tuvumu. Pretējā gadījumā tā ir iedomāta lieta, ar iedomātiem faktiem.

Tiesa, taisot spriedumu, daļēji atzina pieteikumu par *actio popularis*, tomēr pārējā daļā netika sniegta nekāda argumentācija. Tāpēc nav saprotams, vai tas ir kārtējais izņēmums no Satversmes tiesas likuma prasībām, vai arī var uzskatīt, kas ar šo lietu turpinās jaunais pagrieziena konstitucionālo sūdzību izskatīšanā.

Satversmes tiesas tiesnesis A. Lapse